

Araştırma Makalesi / Research Article

Kayyum Nasırî'nin Tatar Dili Hakkındaki Görüşleri

Qayyum Nasiri's Views on the Tatar Language

Funda TORPİL

1

Geliş/Received: 25.01.2024

Kabul/Accepted: 07.04.2024

Öz

Kayyum Nasırî, Tatar yenileşme döneminin önde gelen aydınlarından. Yaptığı çalışmalar, faaliyetleri ve fikirleri ile Tatar halkını eğitmeye ve bilinçlendirmeye çalışmıştır. Pek çok alanda eserler vermiştir. Tatar konuşma dilinin, yazı ve edebiyat dili olması için uğraşmış bu sebeple Kazan lehçesi ile çeviriler yapmış, gramer kitapları ve sözlükler yazmıştır. Yaşadığı dönemde Tatarların yazı ve edebiyat dili Doğu ve Kuzey Türklerinin kullandığı Çağatayca bir başka deyimle Orta Asya Edebî Türk Dili veya Nevayî'nin deyimleriyle Türkî Til' dir. Nasırî, Tatar konuşma dilinin yazı dili olabileceğini Tatar konuşma diliyle yazdığı eserleri vasıtasıyla göstermeye çalışmıştır. Bu çalışmada, Nasırî'nin hayatı ve eserlerine yer verilmiş, ayrıca eserlerinden hareketle Tatar dili ile ilgili görüşleri sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kayyum Nasırî, Tatar, Tatar Türkçesi, yazı dili

Abstract

Qayyum Nasırî is one of the leading intellectuals of the Tatar modernization period. He tried to educate and raise awareness of the Tatar people with his works, activities and ideas. He has produced works in many fields. He tried to make the Tatar spoken language a written and literary language, so he made translations in Kazan dialect and wrote grammar books and dictionaries. The written and literary language of the Tatars during his time was the Chagatai language used by the Eastern and Northern Turks, in other words, the Central Asian Literary Turkish Language or, in Nevayî's words, Türkî Til. Nasırî tried to show that Tatar spoken language could be a written language through his works written in Tatar spoken language. In this study, Nasırî's life and works are included, and his views on the Tatar language are listed based on his works.

Keywords: Qayyum Nasırî, Tatar, Tatar Turkish, written language

1.GİRİŞ

Kayyum Nasırî, Tataristan'ın Kazan şehrine yakın Yukarı Şırdan köyünde 15 Şubat 1824'te doğmuştur. Nasırî'nin dedesi ve babası da kendi bölgelerinde tanınan kimselerdir. Nasırî, babasının yanında eğitim hayatına başladıktan sonra Kazan'a gelerek Akmesicid Medresesi'nde 1855 yılına kadar dinî eğitim almıştır (Türkoğlu ve Maraş, 2002: 109). Yenileşme döneminin önde gelen aydınlarından Kursavî ve Mercanî gibi öncü isimlerin, Kuzey Türkleri için çok önemli eğitim merkezleri olan Buhara ve Semerkant'ta medrese eğitimi almalarına karşın Nasırî, Kazan'da eğitim almıştır. Arapça, Farsça ve Rusça bilmektedir. Kazan Tatarları, o dönemlerde Rusça öğrenimine sıcak bakmamalarına rağmen

¹ Gazi Üniversitesi Türkçe Öğretim ve Uygulama Merkezi, Ankara/Türkiye. E-posta: fundatorpil@gazi.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7642-1317>

Nasırî gizlice Rusça öğrenmiştir (Kurat, 1966: 106-107). Bu sayede Rus bilim çevreleri ile temas kurmuş, Batılı tarzda ilimlere vâkıf olmuştur.

Nasırî medresedeki tahsil hayatını 1855 yılında bitirip Kazan'daki dinî Rus mekteplerinde Tatar Dili öğretmenliği yaptı. İlk mektepte (Duhovnaye Uçilişçe) ve onun devamı olan orta mektepte (Duhovnaye Seminariya'da) ders vermiştir (Temir, 1991: 30). 1871'de misyoner İlminski'nin isteğiyle görevinden ayrılmıştır. Ünlü Türkolog Radloff'un teşviki ile Kazan'da Ruslar tarafından açılmış olan muallim mektebine (Uçitelskaya Şkola) atanmış olsa da buradaki görevine birkaç yıl devam etmiş ve ders kitabını tashih ederek okuttuğu gerekçesiyle W. Radloff ile araları açıldığı için görevini bırakmıştır (İbrahimof, 1922: 29). Bundan sonra Nasırî bireysel çalışmalarına devam etmiştir. 1879'dan ölüncüye kadar serbest muharrir olarak hayatını sürdürmüştür (Çağatay, 1952: 148).

Kayyum Nasırî tıpkı diğer Tatar aydınları gibi (Şehabettin Mercanî, Fatih Kerimî, Musa Carullah Bigiyef ve Rızaeddin Fahreddin) hem eserleriyle Tatar fikir ve sosyal hayatına önemli hizmetlerde bulunmuş hem de adını Tatar toplumunun hafızasına kazımıştır (Özkan, 2006: 102). Onun, sayısı kırkı bulan çalışmaları çok çeşitli ve verimlidir. Nasırî, İdil-Ural Türklerinin yani Tatarların yalnızca Müslüman olmayıp bir millet olduğuna, kendilerine has dilleri, kültürleri, efsaneleri, inanışları olduğuna ve halkın bu konularda bilinçlendirilmesi gerektiğine inanmış ve halkın çağdaş ilimlerden, fikirlerden haberdar olması için çalışmalar yapmıştır (Temir, 1998: 246). Bu sebeple Nasırî, yazılanların halk tarafından anlaşılması gerektiğini ve Tatarların konuşma dilinin yazı dili olması gerektiğini düşünüyordu. Gaspıralı'nın Türk dünyasında "dilde, fikirde, işte birlik" anlayışı o dönemde geniş bir yankı bulmasına rağmen Nasırî, İdil-Ural Türklerinin müstakil bir millet olduğu görüşü ile "Tatarcılık" olarak nitelendirilen akımı temsil ediyordu. Nasırî'nin o dönemde Tatarların din harici konularla ilgilenmelerini sağlaması büyük bir başarı olarak nitelendirilerek bu yönüyle Türk edebiyatında Ahmet Mithat Efendi'ye benzetilmiş ve "Tatar Lomonosov" olarak da anılmıştır (Lemercier ve Quelquejays, 1984: 8).

Tatar dili ile ilgili çalışmalarının yanı sıra, büyük bir emek vererek Kazan Türklerine ait folklor malzemesini toplayıp neşretmiş ve hatta tabiat, tarih, coğrafya, anatomi, fizyoloji, terbiye, sağlık bilgisi, nebatat ve aşçılık alanlarında da eserler yazmıştır (Temir, 1998: 246). Bununla birlikte 1871-1897 yılları arasında çıkardığı "Kazan Kalendarı" Tatar dilinin yazı dili olması bakımından ayrıca önemlidir. Zira bu yıllıkların, Kuzey Türklerinin siyasi ve irfan hayatında önemli bir yeri vardır (Togan, 1942: 169). Öyle ki bu yıllıklar onun ölümünden sonra bile çıkarılmaya devam etmiştir. Çalışmaları Rus bilim çevresince de takdir edilmiş ve 1885 yılında Kazan Darülfünunda arkeoloji cemiyetine aslı üye olarak seçilen ilk Tatar olmuştur (Kurat, 1966: 7). Nasırî 2 Ekim 1902'de vefat etmiştir. Cenazesine çok sayıda öğrenci katılmıştır. Sağlığında yayımlanmayan ancak sonradan bulunarak yayımlanan toplamda kırk kadar eseri bulunmaktadır. Eserleri şu şekildedir:

Çeviriler: *Kırk Vezir* (Kazan 1868), *Kırk Bakça* (Kazan 1880), *Ebû Ali Sina Hikâyesi* (Kazan 1881), *Ahval-i Sekerân* (1888), *Kābusnâme* (Kazan 1884), *Cevâhirü'l-Hikâyât* (Kazan 1886).

Gramerler: *Nahiv Kitabı* (Kazan 1860), *Numûne ya ki Enmûzec* (Kazan 1891), *Kavâid-i Kitâbet* (Kazan 1892), *Enmûzec* (Kazan 1895), *Kavâid-i Lisan-ı Arab* (Kazan 1897).

Sözlükler: *Tatarca-Rusça Lugat* (Kazan 1878), *Lugat-ı Rus* (Kazan 1892), *Lehçe-i Tatari I* (Kazan 1895), *Lehçe-i Tatari II* (Kazan 1896).

Eğitimle ilgili eserleri: *Akâid Risâlesi* (Kazan 1867), *Ahlâk Risâlesi* (Kazan 1884), *Ahlâk Risâlesi-Kebîr* (Kazan 1890), *Terbiye Kitabı* (Kazan 1891) ve *Otuz Vaaz* (Kazan 1897).

Tarih, şifalı bitkiler, marangozluk, coğrafya, etnografya, halk sağlığı vd. konularla ilgili eserleri: *Boş Vakit* (Kazan 1860), *Şecere-i Mübârek-i Peygamber* (Kazan 1860), *Hisaplık* (Kazan 1873), *Menâfi-i A'zâ ve Kânûn-ı Sıhhat* (Kazan 1873), *Tevârîh-i Enbiyâ* (Kazan 1884), *Zübdetün min tevârîhi Rus* (Kazan 1890), *İlm-i Zirâat* (Kazan 1892), *Havâss-ı Nebatât* (Kazan 1893), *İlm-i Hendese* (Kazan 1895), *Icek* (Kazan 1895), *Kavâid-i Lisân-ı Arab* (Kazan 1896), *Sanâyi-i Ulfaniye* (Kazan 1900), *Fevâkihü'l-Cülesâ* (Kazan 1884), *Coğrafya-yı Kebîr* (Kazan 1894), *Coğrafya-yı Kebîr I-II* (Kazan 1898-1899), *Istılâhât-ı Coğrafya* (Kazan 1900).

2. YÖNTEM VE VERİLEN ELDE EDİLMESİ

Bu çalışma nitel araştırma yöntemine göre tasarlanmıştır. Çalışmada veri toplamak için doküman analizi tekniğinden faydalanılmıştır. Kayyum Nasırî'nin hayatı ve eserleri hakkında Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesiyle yapılmış yayınlar doküman analizi yöntemiyle taranmış ve kaynak olarak istifade edilmiştir. Kayyum Nasırî'nin Tatar dili ile ilgili görüşleri tespit edilirken kaynak materyaller olarak Nasırî'nin *Sarf ve Nahiv*, *Enmûzec*, *Lehçe-i Tatarî*, *Kavâid-i Kitâbet*, *Fevâkihü'l Cülesâ* adlı eserleri kullanılmıştır. Nasırî'nin *Hisablık* adlı eserine ulaşamaması nedeniyle Cemal Velidi'nin 1922 yılında Kazan'da basılan *Kayyum Nasırî Mecmuasında* yayınlanan "Kayyum Nasırî'de Tatar Tili" başlıklı çalışmasından faydalanılarak veriler toplanmıştır. Elde edilen veriler ışığında sonuç bölümü oluşturulmuştur.

3. KAYYUM NASİRÎ'NİN DİL İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Kayyum Nasırî hangi konu ile ilgili çalışma yaparsa yapsın eserlerinde herkesin anlayabileceği bir dil kullanmaya çalışmış ve geniş kitlelere hitap etmeyi hedeflemiştir. Eserlerinde yer yer Çağatayca ve Osmanlıca etkisi görülse de o, İdil-Ural bölgesinde yaşayan Tatarların konuştuğu dili, yazı dili olarak kullanmıştır. Bu sebeple Arapça, Rusça ve Osmanlıca yazılmış eserleri Tatar Türkçesine çevirmiş, sözlükler yazmış, halk kültürüne dair pek çok veri toplayarak bunları yayınlamış ve Kazan lehçesi ile yeni terimler türetmiş ve yeni imla teklifleri ile Tatar dilinin yazı dilinde nasıl temsil edilebileceğini de göstermiştir. Nasırî'nin Tatar diline yaptığı hizmetler yaşadığı çağda her ne kadar tam olarak anlaşılammış olsa da ölümünden sonra onun fikirlerinden beslenen pek çok Tatar aydını yetişmiş ve Tatar Türkçesinin yazı dili olması için mücadele vermişlerdir.

Lehçe-i Tatarî adlı ansiklopedik sözlüğün giriş kısmında Nasırî kendini "hâdim-i lisan- ı Tatar" olarak isimlendirir (Nasırî, 1895: 3). Yani "Tatar dilinin hizmet edeni" dir ve ömrünü bu işe adamıştır. Nasırî'nin Tatar dili ile ilgili görüşleri ve onun somut olarak yaptığı çalışmaları tarihe geçmiştir. Gramer çalışmalarından ilki, öğretmenlik yaptığı dönemde 1860 yılında basılan *Sarf ve Nahiv*'dir. Rusça öğrenen Tatarlar ve Tatarca öğrenen Rusların faydalanması için yazılmış karşılaştırmalı sözdizimi kuralları içeren bir eserdir (Lemercier ve Quelquejays, 1984: 6). Eserin yazılış amacı her ne kadar çocuklara Tatar dilini öğretmek olsa da Tatar diline dair yazılan ilk eserlerden biri olması bakımından önemlidir.

1895 yılında Arap harfleri ile basılan "numune, örnek" anlamına gelen *Enmûzec* adlı eserinde ise Tatar dili ses, biçim ve sentaks açısından incelenmiştir. Kayyum Nasırî eserinin giriş kısmında, eseri yazma gerekçelerini açıklamıştır. Eserde, çocukların kendi dillerinin kurallarını iyi bilinmesi gerektiğini aksi takdirde başka dilleri de öğrenmenin zor olacağını, Tatarca ve Rusça öğretirken kendi dillerinin kurallarını anlatmak için bir kitaba ihtiyacı

olduğunu ve bunu hazırlayan kimsenin çıkmadığını bu sebeple yaptığı çalışmanın Arapça nahiv öğrenmek için de yararlı olacağını anlatır (Gökçe, 2022: 62). Nasırî, Tatar dilinin iyi öğrenilmesi gerektiğini savunsa da bunun başka dillerin özellikle Arapçanın öğrenilmesinin kolaylaştırılması açısından yararlı olabileceğine inanmaktadır. Zira *Enmûzec*'de ve diğer eserlerinde kullandığı gramer metodolojisi, Arap dilcilik geleneğini yansıtmaktadır. Ayrıca yabancı dilleri öğrenirken de ana dil eğitiminin ne kadar önemli olduğuna değinmiş bahsi geçen eserinde de uygulamalı olarak göstermiştir. Eserde Tatar Türkçesi, şekil bilgisi ve kelime türleri bakımından detaylı şekilde ele alınmıştır. Aynı zamanda Nasırî, Arap alfabesindeki ünlüleri göstermek için kullanılan harflerin yetersiz olduğunu, alfabe ve imlada yenilik gerektiğini savunan kendi döneminin ilk aydınıdır (Gökçe, 2022: 37-38). Bu eser, Tatar dili gramerinin ele alındığı ilk örneklerden biridir. Bu yönüyle Tatar gramercilik literatüründe çok önemli bir yere sahiptir. Tatar âlimleri tarafından da usul ve muhteva yönünden Kazan Tatar Türkçesiyle yazılmış ilk bilimsel gramer kitabı olarak kabul görmüştür (Gökçe, 2022: 36-37).

Kayyum Nasırî'nin diğer bir gramer çalışması ise 1892 yılında Kazan'da basılan *Kavâid-i Kitâbet*'tir. Eserin en önemli özelliği imla ile ilgili önerileridir. O bazı kelimelerin imlası için Kazan telaffuzuna uygun yazımı göstererek bazı teklifler sunmuştur: “کلدی ‘keldi’ diye yazma کلدی ‘kildi’ diye yaz. کتدی ‘kitdi’ diye yazما کتدی ‘kitdi’ diye yaz. کراک ‘kirek’ diye yazما کبرک ‘kirek’ diye yaz. نیچه ‘niçe’ diye yaz. نیچه ‘niçe’ deme نیچوک ‘niçük’ veya نیچک ‘niçik’ yazما نیچوک ‘niçük’ diye yaz” (Nasırî, 1892: 5). İmla ile ilgili düşüncelerini uygulamalı olarak bu şekilde ifade etmiştir. Yazımı gösterilen kelimelerin eski Çağatay usulüyle ve Osmanlı imlasıyla yazılmasını eleştirerek kendi düşündüğü Kazan lehçesi imlasını önermiştir (Çağatay, 1952: 153). İmla ile ilgili tavsiyelerinden başka Nasırî'nin millet ve dil bilincine dair fikirleri eserlerinde şu şekilde yer almaktadır: “Bizler Tatarız, gerekli olan sözleri ister Arap'tan ister Fars'tan ister Türk'ten alırız. Kendi dilimizin oldukça yeterli nahivi olduğundan kendi dilimizin nahiv kaidelerini uygularız” (Nasırî, 1892: 5). Nasırî'ye göre Tatarcanın cümle yapısı sağlamdır ve alıntı kelimelerin olması cümle yapısı bozulmadığı sürece onu rahatsız etmez. Hatta *Lehçe-i Tatarî*'de pek çok kelimenin anlamını Arapça, Farsça, Osmanlıca ve Çağatayca ile karşılaştırmalı olarak vermiştir.

Cemal Velidî, “Kayyum Nasırî'de Tatar Tili” adlı çalışmasında Kayyum Nasırî'nin eserlerinin dili ile ilgili olarak Osmanlıca ve Çağataycanın etkisinden tamamen arınmadığını ve onun Çağataycayı önde tuttuğunu ve Tatarcayı onun bir şubesi olarak değerlendirdiğini belirtir (Velidî, 1922: 139). Velidî, bu önemli çalışmasında Nasırî'nin Tatar dili ile ilgili çalışmalarını detaylı bir şekilde ortaya koymuştur. Nasırî'nin dile bakışımı ise beş maddede şöyle özetlemiştir:

- “1. Tatar dili Çağatay dilinin bir şubesidir. Çağatay diline pek çok hususta uygundur.
2. Kendi içinde muntazam kural ve usulleri vardır.
3. Arapça ve Farsçadan yardım almaya muhtaçtır.
4. İhtiyaç durumunda bu dillerden yardım alması Tatar dilinin başka dillerden yetersiz olduğunu göstermez. Hatta pek çok açıdan fazlalığı dahi vardır.
5. Arapça ve Farsçadan Tatarcada olmayan kelimeleri de almak gereklidir” (1922: 140-141).

Nasırî, *Kavâid-i Kitâbet*'te aynı zamanda konuşma ve yazı dili ayırımına da değinmiştir. “Medeniyetli her insanın iki türlü dili olup, birisi anasından süt emdiği sürede öğrendiği dildir. İkincisi de bir üstadın eğitim ve öğretimi sırasında verilen ilim ve fen lügatleri ile

öğrenilen dildir” (Nasırî, 1892: 4). Bu açıklamasında “ilim ve fen lügatleri ile öğrenilen dil” olarak kastettiği dil, yazı dilidir. Bu konuyla ilgili Saadet Çağatay; Osmanlıcada avam dili ve havas dili ayrımı olmasına rağmen Nasırî’nin bu tanımı farklı yaptığını ve konuşma diliyle yazı dilini tabi olarak ayırmak istediğini belirtir (1952: 150).

Tatar dili ile ilgili en önemli çalışmalarından bir diğeri de *Lehçe-i Tatarî* adlı sözlüktür. İlk cildi 1895’te ikinci cildi ise 1896’da basılmıştır. Kayyum Nasırî’nin Kazan Tatarlarının konuşma dilini yazı dili haline getirme yolundaki çabasının en açık delillerinden biri belki de *Lehçe-i Tatarî* adlı eseridir. Onun Tatar diliyle ilgili gayreti sözlüğe dahil ettiği Tatar konuşma diline ait söz varlığından da anlaşılabilir. Mustafa Öner’e göre; bu eser isminin verdiği ilhamla ve yerel kelime kadrosunu klasik yazı dilini geliştirmek üzere toplayıp sunmasıyla XX. yüzyılın başlarında gelişen Çağdaş Tatar yazı dili geleneğini inşa eden çok önemli bir dil abidesidir (Öner vd., 2005: 10). Sözlükte tematik olarak evren, zaman, dünya, gökyüzü, hava olayları, madenler, minareller, bitkiler, hayvanlar, sağlıkla ilgili kelimeler, doğum, ölüm, hayat, besinler, kap-kacak, meslekler, ticaret, giyim-kuşam gibi Tatarların kültür, gelenek ve günlük hayatını ilgilendiren pek çok kelimeye yer verilmiştir. Bazı kelimelerin Arapça, Farsça, Osmanlıca ve Çağatayca karşılıklarına da yer verilmiştir. Saadet Çağatay, Kayyum Nasırî’nin *Lehçe-i Tatarî*’de bazı kelimelerin Arapça ve Farsçasını da vermesini, Osmanlıca ve Çağataycada geçen kelimeleri sürekli olarak tekrarlaması ve açıklamasının dil konusunda gayet açık görüşlü olduğunu ve mahalli şiveyi tek başına ilerletmenin anlamının olmadığını anladığının göstergesi olarak yorumlamaktadır (Çağatay, 1952: 150). Bu bakımlardan Kayyum Nasırî modern yaklaşımlı bir dilbilimci olarak değerlendirilebilir.

Bir diğer eseri olan Fevâkihü’l Cülesâ 1884 yılında yayınlanmıştır. “Sofra Dostlarının Meyveleri” anlamına gelmektedir. Kur’ân-ı Kerim ve hadislerde bulunan din, bilim, ticaret ve sanatkârlık ile ilgili bilgilerden oluşan yazıların derlenmiş halidir (Lemercier ve Quelquejays, 1984: 17). Kitabın ek kısmı Tatar folkloruna ait önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bununla birlikte eserin “Hâtimetü’l- Kitâb” kısmında Nasırî, dille ilgili görüşlerini de beyan etmiştir: “Çağımızda Tatar dili denilen dilimiz asıl Çağatay dilinin bir şubesi olup kendi içinde kuralları olan muntazam bir dildir. Çağatay dilinin çok şubesi olsa da diğer dillere nazaran Tatar dili Çağatay diline pek çok hususta daha uygundur. Lakin Tatar dilinin kelime hazinesi ve müfredat yönünden vasıtaları olmaması sebebiyle Arap ve Fars dillerinden yardım ve ictibas kılınmış müstakil ve kâmil bir dildir” (Nasırî, 1884: 593-594). Nasırî öncelikle burada “Tatar dili” tabirini kullanır. Tatarca’yı müstakil bir dil olarak görür ve aynı zamanda Çağataycanın da bir şubesidir. Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin dilde var olmasını ise “kelime hazinesi ve müfredat yönünden vasıtaları olmaması” şeklinde açıklar. Çağatay, “Abdül-Kayyum Nasırî” adlı kapsamlı çalışmasında Nasırî’nin eserlerinde dil konusunda asla aşırıya kaçmadan orta yolu tutarak Kazan lehçesinde bulunmayan kelimeler için Arapça ve Farsça kelime ve ıstılahları kullanabildiğini belirtmiştir (1952: 152)

Nasırî dille ilgili çalışmalarında özellikle gramer ve dilbilim çalışmalarında Arapça terimleri kullanmış ancak diğer alanlardaki eserlerinde Tatarca terimler üretmiştir. Çağatay, bu durumu “Galiba gramer terimleri bakımından Arapça ve Farsçadan ayrılmanın kendi dönemi için mümkün olmadığını düşünüyordu” diye açıklar (1952: 154). Nasırî özellikle 1873’te basılan “Hisablık” (Aritmetik El Kitabı) adlı eserinde Arapça ve Farsça terimlerin yerine Tatarca karşılıklar üretmiştir. Örneğin: “...bu vakte kadar ‘ilm- i hisab’ biliminde bizim öz dilimizle yazılan bir kitap bile olmamasından dolayı ıstılah sözleri de yoktu. Şimdi ‘Hisablık’ adlı bu kitabımızda mümkün olduğu kadar kendi dilimizdeki kelimeleri seçtik. Mesela ‘Hisablık’ dedik. Bu gerçi Arapça bir kelime olsa da onu bilmeyen yoktur. Bu

hisablık dediğimiz ‘ilm-i hisab’ olsun. Ve yine Arapçada ‘ism-i ‘ade’ denilen söz yerine ‘san’ olsun” (Velidî, 1922: 142). Bu açıklamasından da anlaşılıyor ki Nasırî, yeni kelimeler türetirken halkın diline yerleşmiş olan kelimelerin dilden atılmasını uygun bulmaz.

4. SONUÇ

Kayyum Nasırî, Tatarları kendi kültürü, folkloru, yaşam tarzı olan müstakil bir halk olarak görür. Ana dili olan Tatarcanın yazı dili olması noktasında görüşleri ve eserleri ile öncüdür. O, yaşadığı dönemde, yabancı dil öğretiminin yanı sıra asıl ana dili eğitiminin öneminden bahseden, alfabe ve imlada yenilik gerektiğini savunan ilk aydındır. Nasırî ’ye göre; Tatar dili Çağataycanın kendine has özellikleri olan bir şubesidir. Ancak böyle düşünmesine rağmen eski Çağatay imlası ve hatta Osmanlı imlası yerine Kazan’da konuşulan lehçeye uygun olarak kendi düşündüğü yazım önerilerini sunar. Nasırî, alıntı kelimeler konusunda ise oldukça modern yaklaşımlıdır. Tatarcanın cümle yapısının sağlamlığı gerekçesiyle Tatarcada olmayan kelimelerin Arapça ve Farsçadan alınmasına ön yargılı değildir. Hatta bunun gerekli olduğunu dahi düşünür. Ona göre; halkın diline yerleşmiş olan kelimeler dilden atılmamalıdır. Gramer ve dilbilim eserlerinde Arapça terimleri kullanmış olsa da diğer alanlardaki eserlerinde Tatarca karşılıklar teklif ettiği görülür. Dille ilgili çalışmalarında ve diğer problem olarak gördüğü konularda zamanın ötesinde bir tavırla kendi çözümlerini üretmeye çalışmış ve Tatar halkını eğitmek amacıyla eserler kaleme almıştır. Tatar dili ve kültürü ile ilgili görüşleri ve eserleri kendinden sonra gelen bilim insanlarına, araştırmacılara, sanatçılara ve Tatar halkına ışık tutmuştur. Kayyum Nasırî’yi anlamak, eserleri ve fikirlerinden istifade edebilmek için ülkemizde ve dünyada daha fazla çalışma yapılmalıdır.

Araştırmanın Etiği

Bu araştırmanın kavramsal çerçevesinin hazırlanmasında, verilerin toplanması, analizi ve yorumlanması aşamalarının tamamında etik kurallara uygun hareket edilmiştir. Karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde ANKAD Dergisi Yayın Kurulunun hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır. Tüm sorumluluk yazarlara aittir. Bu çalışmanın ANKAD Dergisi dışında herhangi bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiş olduğunu taahhüt ederim. Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Araştırmada kamuya açık bir kaynak kullanılarak *doküman analizi* tekniği kullanıldığı için etik kurul izni gerektirmemektedir.

KAYNAKÇA

- Çagatay, S. (1952). Abdülkayyum Nasırî. *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, X, 3-4 Eylül-Aralık, 147-160.
- Demirci, M. (2020). Abdurrahman Sadi’nin Tatar edebiyatı tarihi adlı eserinde Kayyum Nasırî. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 129-167.
- Gökçe, H. (haz.). (2021). *Kayyum Nasırî (Kazan Tatar Türkçesinin Tarihi Gramer Kitabı)*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- İbrahimof, A. (1922). Kayyum Nasırîlerin tarihi ürünleri. *Kayyum Nasırî Mecmuası*, V-Kazan: Gosudar Tipografiya,

- Kurat, A. N. (1966). Kazan Türklerinin medeni uyanış devri. *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXIV (3-4), Ankara.
- Lemercier Quelquejay, C. (1984). *Abdulkayyum El-Nasırî, 19. yüzyılda bir tatar ıslahatçı*. (Çev. Deniz Bozer). ODTÜ Asya-Afrika Çalışmaları Grubu yayını 13. Ankara.
- Nasırî, K. (1892). *Kavâid-i Kitabet*. Kazan.
- Nasırî, K. (1884). *Fevâkihü'l-Cülesâ*. Kazan.
- Nasırî, K. (1895). *Lehçe-i Tatarî*. (Çev. B. Taymas). Cild-i Evvel (1. Cilt), Kazan.
- Öner, M. & Kaya M. Y. & Özşahin, M. (2010). Lehçe-i Tatarî'nin söz varlığı üzerine bir deneme. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского Серия «Филология. Социальные коммуникации»*. 23 (62). 3, 9-19.
- Özkan, F. (2006). Fatih Kerimî'nin Türk kadınına bakışı. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(20), 101-108.
- Rahim, A. (1922). Kayyum Nasırî'nin tercüme-i hali. *Kayyum Nasırî Mecmuası*. Kazan: Gosudar Tipografiya.
- Rorlich, A. A. (2000). *Volga Tatarları* (Çev. Mehmet Süreyya Er). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Temir, A. (1991). *Wilhelm Radloff devri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Temir, A. (1998). *Kuzey Türkleri edebiyatı (Tatar-Başkurt)*. Türk Dünyası El Kitabı 4. Cilt Edebiyat (Türkiye Dışı Türk Edebiyatları), 240-243. Ankara: TKAE Yayınları.
- Türkoğlu, İ. & Maraş, İ. (2002). Kayyûm Nâsırî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 25, 109-110.
- Togan, M. F. (2018). Kayyum Nasırî. *Türk Amacı*, I. 1942, 165-170. Türk Dil Kurumu.
- Velidi, C. (1922). Kayyum Nasırî'de Tatar tili. *Kayyum Nasırî Mecmuası*. Kazan: Gosudar Tipografiya.

Araştırma Makalesi / Research Article

Kayyum Nasirî'nin Tatar Dili Hakkındaki Görüşleri

Qayyum Nasiri's Views on the Tatar Language

Funda TORPİL

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Qayyum Nasiri is one of the leading intellectuals of the Tatar innovation period. He tried to educate and raise awareness of the Tatar people with his works, activities, and ideas. He wrote in many fields. During his lifetime, the written and literary language of the Tatars was Chagatai, the language used by the Eastern and Northern Turks, in other words, the Central Asian Literary Turkish Language or, as Nevayî called it, Turkic Tongue. Nasirî tried to make Tatar spoken language the language of writing and literature, and for this reason he made translations in Kazan dialect, wrote grammar books and dictionaries. In addition to his works on the Tatar language, he compiled and published the folklore material of Kazan Turks with great devotion and wrote works in the fields of nature, history, geography, anatomy, physiology, education, health knowledge, botany, cooking, etc. His works were also used as a source by the researchers who came after him. "Kazan Kalendar", which he published between 1871-1897, continued to be published after his death. He knew Arabic, Persian and Russian. He was the first Tatar to be elected as a full member of the archaeological society in Kazan Darülfünde. In addition to being a highly qualified intellectual, Nasirî was a writer and teacher. In 1855, he completed his education and worked as a Tatar language teacher in Russian religious schools and schools of various levels in Kazan. He taught the language by directly contacting the student. For this reason, we think that he put forward his explanations and proposals in his works in a very understandable way, with examples. Nasirî called himself "hâdim-i lisan- ı Tatar", that is, "the servant of the Tatar language". The aim of this study is to provide information and understanding about Nasirî's works and his views on language, he did his work with such a dedication and awareness of serving the Tatar language.

Method and Obtaining Data

Our study was designed according to the qualitative research method. The document analysis technique was used to collect data in the study. Publications about Qayyum Nasirî's life and works in Turkish and Tatar Turkish were scanned by the document analysis method and used as a source. While determining Qayyum Nasirî's views on the Tatar language, Nasirî's Sarf and Nahiv, Enmûzec, Polish Tatarî, Kavâid-i Kitâbet, and Fawâkihü'l Cülesâ works were used as source materials. Since Nasirî's Hisablık work could not be reached, Cemal Velidî's study titled "Tatar Tongue in Qayyum Nasirî" published in Qayyum Nasirî Majmu published in Kazan in 1922 was used to collect data. He stressed in his writings that the Tatars are a nation with its own traits, culture, language, beliefs, folklore, etc., in addition to being a Muslim people living in the North. He also put a lot of effort into educating the public and uncovering Tatar identity. Whatever the subject matter of his writings, the vocabulary he employed, and his unambiguous opinions set the stage for the transformation of Tatar oral

language into written language. Tatar writers and intellectuals who after him found inspiration in him. This is the reason his life and works are also covered in length in the study's introduction. According to their subjects, Qayyum Nasirî's works are classified as translation, grammar, dictionary, works on education and history, medicinal plants, carpentry, geography, ethnography, public health, etc. and listed chronologically.

Qayyum Nasirî's Views on Language

The study's second section includes Nasirî's linguistic writings and his opinions derived from them. This section made use of his grammar and dictionary, which contain language-related practices and information, as well as his opinions and suggestions regarding language, spelling, and term origin from his books *Hisablik* and *Fawqih al-Jules*, which were chosen from these works' pertinent sections and included in the research. The first of his works on language is *Sarf and Nahiv*, published in 1860. This is a work containing comparative syntax rules. It was written for Tatars learning Russian and Russians learning Tatar. In 1895, he analyzed the Tatar language in terms of sound, form and syntax in his work *Enmûzec*, which means "sample, example", printed in Arabic script. This work is one of the first examples of Tatar grammar. The dictionary entitled *Lehçe-i Tatarî*, the first volume of which was published in 1895 and the second volume in 1896, is one of the clearest evidences of Qayyum Nasirî's efforts to transform the spoken language of Kazan Tatars into a written language. His zeal for the Tatar language can be seen in the Tatar colloquial vocabulary he included in the dictionary. Another important grammatical work of Qayyum Nasirî is *Kavâid-i Kitâbet*, published in Kazan in 1892. The most important feature of the work is that it includes suggestions on spelling. Qayyum Nasirî's views on language are quite innovative for his time. For example, in addition to learning foreign languages, mother tongue education is important. He was the first intellectual to advocate the need for innovation in the alphabet and orthography. According to Nasirî, Tatar language is a branch of Chagatai with its own characteristics and is even the closest to it among the branches of Chagatai. Although the influence of Chagatai and Ottoman is felt in his works, he avoids the old Chagatai orthography and even the Ottoman orthography. He offers his own spelling suggestions in accordance with the dialect spoken in Kazan. Nasirî has a very modern approach to loanwords. He is not prejudiced against the borrowing of non-Tataric words from Arabic and Persian on the grounds of the strength of the sentence structure of Tatar. He even thinks that this is necessary. According to him, the words that have settled in the language of the people should not be thrown out of the language. Although he used Arabic terms in his works on grammar and linguistics, he proposed Tatar equivalents in his works in other fields. In his works on language and other issues that he saw as problems, he tried to produce his own solutions with an attitude ahead of his time and wrote works to educate the Tatar people. According to Cemal Velidî, Nasirî's views on language are as follows:

“1. The Tatar language is a branch of the Chagatai language. It conforms to Chagatai in many respects.

2. It has regular rules and procedures in itself.

3. It needs help from Arabic and Persian.

4. The fact that it needs help from these languages does not mean that Tatar is inferior to other languages. In many respects it is even surplus.

5. It is necessary to take words from Arabic and Persian that are not in Tatar” (1922: 140-141).

Conclusion

The study's conclusion section includes a list of the conclusions drawn from the research and a presentation of the findings. Despite the fact that Nasirî's contributions to the Tatar language were not entirely appreciated at the time of his passing, many Tatar intellectuals who grew up on his ideals fought to have Tatar Turkish officially recognized as a written language.